

ГЕРОЇКО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ – ШЛЯХ МОРАЛЬНО-ДУХОВНОГО ОНОВЛЕННЯ СУСПІЛЬСТВА

У статті висвітлено сучасні теоретичні засади героїко-патріотичного виховання учнівської молоді. Розглянуто методичні й організаційні умови, що створені для реалізації цих засад у системі освіти м. Харкова. Розкрито зміст проєктів “Я – харків’янин” та “Учнівське самоврядування” Комплексної програми розвитку освіти м. Харкова на 2011–2015 рр., як одного із засобів морально-духовного оновлення суспільства.

Ключові слова: патріотизм, героїко-патріотичне виховання, громадянське суспільство, національне виховання, ціннісне ставлення, громадська участь, демократичне врядування.

Докорінна зміна шляхів соціального розвитку України зумовлює потребу нових досліджень у теорії виховання. Новому українському суспільству потрібні нові теоретичні концепції виховання з пріоритетом ідей демократизму, гуманізації, природнього вступу особистості дитини й підлітка в реальний простір сучасного буття [2]. Сьогодні першочерговими є питання патріотичного виховання молодого покоління як основи збереження української державності. Надзвичайно важливо дослідити виховні технології, спрямовані на забезпечення процесу виховання громадянина-патріота України в умовах політичної та економічної кризи, загострення міжетнічних суперечностей. Доцільно також вивчати кращі практики освітян, чий досвід відзначається системністю, інноваційною доцільністю та ефективністю в реалізації програм і проєктів, спрямованих на надання учням педагогічної підтримки в процесах соціалізації, культурної ідентифікації, формування духовно-моральної стійкості в умовах глобалізації, нестабільності та ризиків.

На постановку проблеми дослідження істотний вплив мали нові педагогічні й соціально-психологічні концепції: громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності (М. Боришевський, С. Рябов, І. Тараненко, О. Чорна); громадянська освіта в школах України (І. Жадан, Т. Клінченко, Л. Пономаренко, О. Рудик); полікультурного виховання та освіти (А. Гаганова, А. Глузман, А. Джуринський, Н. Кичук, М. Лещенко, Н. Лізунова, Р. Роман); виховання як управління процесом розвитку особистості (І. Бех, О. Бандура, Г. Ващенко, Ю. Завалевський, І. Зязюн, П. Ігнатенко, А. Капська, Є. Пасічник, Б. Степанишин).

Провідною місією сучасної школи та її виховної функції перед державою є становлення морально-духовної, життєво-компетентної особистості, яка успішно реалізується в суспільстві як громадянин, сім’янин та професіонал. Важливою складовою загального виховного процесу на сучасному етапі визначено національно-патріотичне виховання, що передбачає набуття дітьми та молоддю досвіду громадянської поведінки, готовно-

сті до виконання конституційних обов'язків, успадкування духовних надбань українського народу та формування особистісних рис громадянина – патріота України [2].

Метою статті – розглянути сучасні теоретичні засади героїко-патріотичного виховання, а також методичні й організаційні умови, створені для їх реалізації в системі освіти м. Харкова.

Поняття “патріотизм” прийшло до нас із часів античності (patriotes (грец.) – співвітчизник, patris – батьківщина) й тлумачилося як політичний, ідеологічний принцип, соціальне почуття, змістом якого була любов до Батьківщини, гордість за її досягнення та здобутки, готовність підпорядкувати свої інтереси інтересам держави [4].

За висновками науковців, погляди на патріотизм та його складові істотно різняться відповідно до епохи та політико-ідеологічних уподобань. Починаючи з античності питання патріотизму піднімалися письменниками, філософами, політичними діячами та іншими.

На сьогодні значну увагу патріотичному вихованню надано в наукових працях Т. Врублевської, В. Кременя, В. Матещука, В. Постового, В. Раєвської. Проблеми патріотизму, національних цінностей та особливостей їх формування в учнівській молоді різного віку відображено в працях І. Зверєвої, В. Ковалю, О. Литовченко, А. Москальової, П. Онищука, Р. Петронговського та ін. Науково цінними є роботи сучасних психологів, які в своїх працях розкривали поняття “патріотизм”: І. Баранова, І. Бехтала, А. Богуша, М. Боришевського, М. Рожкова, Ю. Трофімова, О. Чебикіна та ін.

Сьогодні патріотизм розглядається як суспільна та індивідуальна цінність. Патріотизм є творчим актом духовного самовизначення особистості, який проявляється в моральних ідеалах, реальній поведінці та вчинках. Критеріями патріотизму є любов, вірність і служіння Батьківщині, турбота про забезпечення цілісності та суверенітету України, піклування про її постійний розвиток на шляху демократичного національного відродження. У випадку загрози національній безпеці патріотизм проявляється в готовності служити Україні, встати на її захист; визнанні пріоритету суспільних і державних інтересів над особистими. Таке розуміння патріотизму є базовим для усвідомлення сутності цього поняття на сучасному етапі [1].

Фахівці називають ситуацію, яка склалася в патріотичному вихованні молоді, майже критичною. Проблемою залишається й те, що в суспільстві соціально-економічні, політичні, технологічні процеси відокремлені від світоглядних, ідейно-ідеологічних, духовних, що зумовлює певні проблеми в питанні “Що ж таке патріотизм і як його виховувати?”.

Теоретичному усвідомленню нових тенденцій у вітчизняній педагогічній науці сприяли роботи О. Вишневецького, П. Кононенка, В. Кузя, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, Б. Ступарика, Б. Чижевського, Г. Шевченко, П. Щербаня, які підґрунтям патріотичного виховання визначають національну свідомість та наголошують на усвідомленні безперечної цінності Батьківщини.

Поділяючи погляди науковців [3; 5; 6] на проблеми виховання патріотизму як одного з важливіших чинників розвитку суспільства, зазначимо, що лише чітко розроблені механізми реалізації програм та концепцій патріотичного виховання на державному рівні, здійснення системних заходів, спрямованих на посилення громадянського виховання на всіх рівнях, мають забезпечити реалізацію головної мети – формування нового українця, який діє на основі національних та європейських цінностей: поважає права людини, бере активну участь у житті суспільства, готовий захищати суверенітет та територіальну цілісність держави.

У виховній політиці м. Харкова патріотизм розглядається як система можливостей для соціальних ініціатив та оформлення їх у діяльності на основі узгодження інтересів учасників навчально-виховного процесу, представників громадськості, інститутів суспільства. Такий суспільно-громадський прояв патріотизму покладено в основі загальноміських проєктів “Я – харків’янин” та “Учнівське самоврядування” Комплексної програми розвитку освіти м. Харкова на 2011–2015 рр., спрямованих на виховання активної громадянської позиції школярів.

Метою проєкту “Я – харків’янин” є формування духовності та культури підростаючого покоління, почуття любові до своєї малої Батьківщини. Проєкт передбачає організацію конкурсів, вікторин, віртуальних виставок, комп’ютерних сторінок та об’єднує учнів, педагогів, батьків ідеєю спільної відповідальності за долю рідного міста та України.

Формуванню почуття причетності до життя рідного міста сприяє проєкт “Харків–2030: погляд у майбутнє”, створений у межах реалізації Концепції стратегії розвитку м. Харкова до 2030 року.

Щороку набуває популярності конкурс творчо-пошукових робіт “Мій родовід”. Серед його учасників – правнуки видатних діячів культури та мистецтва, архітекторів, скульпторів, лікарів, учених, відомих не тільки в Харкові, а й у всьому світі.

Спираючись на архівні документи та сімейні альбоми, особисті спогади своїх дідусів та бабусь, діти з захопленням вивчають і досліджують сімейні цінності, дізнаються про цікаві факти з біографії членів своєї родини: “Знайшла листи прабабусі, переглянула старі фото і захотіла відвідати музей МВС та побачити розділ експозиції про свого прапрадідуся... Рідні люди – це подарунок долі, який ми маємо цінувати” (з твору учениці 9 класу). Зворушливі, емоційні слова можна знайти в роботах переможців конкурсу в номінації “Ордени та медалі моєї родини”: “Мої почуття важко передати словами: це й біль, і радість, і гордість за свого прадіда, який не дожив до цього славетного часу. Історія країни ожила в історії моєї родини. Тому я прагну прожити своє життя гідно”; “Кожного разу, перебуваючи на площі міста, вслухаюся в ці звуки, що наповнюють серце водночас і гордістю, й світлим смутком. Давно вже немає мого прадіда, але пам’ять про нього не зникла, не заросла споришем самотності, вона буяє гірким полином, пробуджується щовесни, щотравня, виблискує гострими нотами

маршу Перемоги” (із творів учнів харківських шкіл). Кращі роботи учасників конкурсу розміщені в електронних книгах: “Вдячність”, “Ніхто не забутий, ніщо не забуте”, “Дорогами Перемоги”. Вони поповнюють експозиції віртуальних виставок: “Шлях до Перемоги”, “Вони захищали Харківщину”, “Розповідають факти”.

Усі заходи проекту носять патріотичний характер, стверджують ідеї єдності та толерантності, спрямовані на підтримку прагнення кожної окремої особистості до духовного, інтелектуального, творчого та фізичного розвитку задля розквіту держави в цілому.

Події, що сьогодні переживає наш народ, ще раз засвідчили, що питання національної безпеки, захисту незалежності та територіальної цілісності України потребують особливої уваги. Щоб гідно виконати це завдання, патріотичне виховання має наскрізно пронизувати весь навчально-виховний процес, органічно поєднувати громадянське, моральне, родинно-сімейне, правове виховання, базуватися на національній історії, виконанні конституційних і громадянських обов’язків. На рівні навчальних закладів ця робота проводиться в єдності навчальних предметів, факультативів, виховних заходів.

Десятий рік поспіль у навчальних закладах міста проводиться Спартакіада допризовної молоді та військово-спортивна гра “Патріот”, метою яких є визначення рівня підготовленості молоді до служби у Збройних силах України; впровадження нових форм роботи, виявлення рівня організаційної, методичної та практичної роботи з допризовною молоддю тощо. Традиційно гра проводиться за підтримки фахових військових, що сприяє підвищенню якості знань та практичних навичок старшокласників з основ допризовної підготовки, популяризації здорового способу життя, розвитку фізичних, морально-психологічних та вольових якостей майбутніх захисників Вітчизни, вихованню почуття колективізму та взаємодопомоги. Такі змагання дають можливість розвивати інтерес старшокласників до професії військовослужбовця, піднімати престиж захисника Вітчизни, патріота, громадянина держави, щорічно визначати навчальні заклади з найбільш ефективною системою підготовки молоді до служби в Збройних Силах України.

У навчальних закладах працюють гуртки: “Патріот”, “Влучний стрілець”, “Юний командир”, “Захисник Батьківщини”, “Юний допризовник” та ін.

Забезпеченню в молодого покоління розвинутої національно-патріотичної свідомості, любові до Батьківщини, збереженню та шануванню традицій та культурної спадщини українського народу сприяє робота шкільних музеїв (у школах Харкова – 100 музеїв). Сьогодні їх завдання – відновлення історичної пам’яті про державницькі традиції України, здобутки національно-визвольного руху, відтворення героїчних сторінок боротьби нашого народу за державний суверенітет та територіальну цілісність України. Сучасні шкільні музеї – центри науково-дослідницької та громадської діяльності учасників навчально-виховного процесу. Лекторські групи

та члени рад музеїв проводять уроки мужності, інформаційні години, круглі столи, вікторини, зустрічі з колишніми в'язнями нацистських концтаборів, учасниками підпілля та партизанського руху, антифашистського опору в концтаборах, учасниками бойових дій.

Останнім часом у шкільних музеях створюють постійно діючі стенди та експозиції, що висвітлюють події збройної боротьби українського народу за територіальну цілісність нашої країни, участь випускників навчальних закладів в антитерористичній операції, опрацьовують питання щодо присвоєння навчальним закладам імен загиблих героїв. Так, у школах міста облаштовано куточки пам'яті випускників – Героїв Небесної Сотні: в ліцеї № 4 – Є. Котляра, в школі № 15 – В. Зубенка.

З метою увічнення пам'яті про випускників, які в наш час віддали життя за незалежність України, у навчальних закладах встановлюються пам'ятні знаки та меморіальні дошки на честь загиблих героїв, проводяться заходи вшанування: у гімназії № 14 розміщено експозицію пам'яті О. Ткаченка; у школі № 175 – О. Якимова, випускників, які загинули під час АТО. Учнями школи № 70 розпочато пошукову роботу в межах Всеукраїнської краєзнавчої експедиції учнівської молоді "Моя Батьківщина – Україна" щодо вшанування пам'яті Д. Арциленка, випускника школи, пілота санітарного гелікоптера, збитого під час обстрілу в районі Саур-Могили.

Реагуючи на виклики сьогодення, у навчальних закладах міста активізували роботу пошукові та волонтерські учнівські загони. Школярі м. Харкова залучаються до участі в усеукраїнських акціях, реалізують численні власні проекти, спрямовані на підтримку дітей, ветеранів, людей, які потребують допомоги. Учні створюють соціальні ролики, фільми, записують інтерв'ю з ветеранами, збирають інформацію про загиблих у боротьбі за територіальну цілісність України, оформлюють книги пам'яті та пошани.

Результативність патріотичного виховання значною мірою залежить від того, наскільки ті чи інші форми та методи виховної діяльності стимулюють розвиток самоорганізації, самоуправління дітей та молоді. Дієвим засобом виховання патріотів, готових присвятити себе служінню державі, є участь учнів у діяльності дитячих та молодіжних громадських організацій. Вони відіграють вагомую роль у набутті молоддю досвіду громадської роботи, соціальної взаємодії, сприяють розвитку самостійності, усвідомленню власних світоглядних орієнтацій.

У сучасній педагогічній науці феномен учнівського самоврядування є предметом досліджень Н. Діка, Н. Костомарової, О. Михайлова, В. Оржеховської, Р. Охрімчук, М. Приходька, Л. Шелестової, М. Шимпновського. Чинники громадської участі особистості та соціальної активності розглядали у своїх роботах Л. Кияшко, С. Чолій, А. Гусева. За останні роки окремі аспекти цієї проблеми відповідно до вікових особливостей школя-

рів висвітлювалися в дисертаційних роботах Т. Гавлітіної, В. Коваля, О. Коркішко, І. Охріменко, Р. Петронговського та ін.

Розвиток системи виховної роботи через активну участь підлітків у проекті “Учнівське самоврядування” орієнтує учнів на розуміння соціальних проблем, розвиток критичного мислення, лідерської позиції, суспільно значущих мотивів власної поведінки. У межах цього проекту створена й плідно працює Харківська міська організація учнівського самоврядування (ХМОУС). Через її діяльність реалізуються нові освітні моделі, що містять у собі комплекс знань, спрямованих на розвиток особистості, її правову культуру, професійне самовизначення, оволодіння механізмами співробітництва з державними органами й громадськими організаціями.

Сьогодні на наших очах здійснюється синтез патріотизму та космополітизму, коли Україна вписується в європейський та світовий контекст, а інтереси Батьківщини й усього світу, свого народу та усього людства поєднуються в єдине ціле з пріоритетом загальнолюдських цінностей. Популяризації серед молоді ідей миротворчості, шанобливого ставлення до людей різних національностей, культур, мов, релігій, реалізації проектів, спрямованих на виховання молоді як представників мирного суспільства, сприяє робота міського Клубу юних миротворців.

Навчальні заклади міста приділяють належну увагу поширенню ідеалів миру й рівності, співчуття, поваги та взаєморозуміння серед дітей та молоді України. Усе частіше провідні педагоги й науковці замислюються над тим, яким чином патріотизм як цінність має перетворитися на провідну ідею сучасної освіти.

Сьогодні, коли на всіх рівнях здійснюється переосмислення освітньої політики й шкільної практики, важливо будувати інтегровану систему патріотичного виховання, яка б несла в собі життєтворчий, надихаючий, культурозбережний характер. Система освіти має забезпечувати формування особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, європейської цивілізації, орієнтується в реаліях та перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя в мінливому світі.

Враховуючи особливе значення патріотичного виховання й визнання його національним пріоритетом України, освітяни Харкова розв'язують завдання щодо сприяння формуванню знань старшокласників про задачі Збройних сил України; зміцнення й розвиток виховних функцій школи; орієнтування виховних систем закладів освіти на впровадження нових форм та методів національно-патріотичного виховання; розширення складу суб'єктів патріотичного виховання, посилення координації їхніх зусиль у межах єдиного виховного простору міста; сприяння відродженню на нових теоретико-технологічних засадах системи позакласного й позашкільного патріотичного виховання, розвитку дитячих і молодіжних громадських організацій як центрів становлення патріотів України. Варто зазначити, що загальноміську стратегію патріотичного виховання, яка базується на вихідних положеннях програмних документів із національно-патрі-

отичного виховання дітей та молоді в Україні, конкретизовано у виховних програмах та виховних справах кожного навчального закладу окремо.

Висновки. Побудова громадянського суспільства, інтеграція в світове та європейське співтовариство передбачають виховання національно свідомого, високоосвіченого, толерантного громадянина-патріота, захисника Вітчизни. Отже, на порядку денному стоїть питання пошуку та впровадження до організації виховної діяльності сучасних підходів, ефективних технологій та механізмів, спрямованих на реалізацію основної мети – формування національно-патріотичної свідомості особистості, що передбачає ідентифікацію зі своєю нацією, знання історії, усвідомлення моральних та культурних цінностей, віри в духовні сили та майбутнє країни.

Список використаної літератури

1. Бака М. М. Фізичне і військово-патріотичне виховання молоді : навч.-метод. посіб. / М. М. Бака, В. П. Корж. – Київ : Книга пам'яті України, 2004. – 460 с.
2. Концепція національного виховання // Рідна школа. – 1995. – № 6. – С. 18–25.
3. Петронговський Р. Р. Формування патріотизму старшокласників у позанавчальній виховній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 / Р. Р. Петронговський. – Київ, 2002. – 21 с.
4. Психологический словарь / под ред. В. В. Давыдова, А. В. Запорожца, Б. Ф. Ломова и др. – Москва : Педагогика, 1983. – 448 с.
5. Ровесники незалежної України: думки, інтереси, громадянські позиції [Електронний ресурс] // Фонд Демократичні ініціативи. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/poll>.
6. Руденко Ю. Патріотичне виховання учнів: концепція / Ю. Руденко // Освіта – 2001. – С. 10–15.

Стаття надійшла до редакції 03.12.2014.

Деменко О. И. Героико-патриотическое воспитание ученической молодежи – путь нравственно-духовного обновления общества

В статье освещены современные теоретические основы героико-патриотического воспитания ученической молодежи. Рассмотрены методические и организационные условия, созданные для реализации этих принципов в системе образования г. Харькова. Раскрыто содержание проектов “Я – харьковчанин” и “Ученическое самоуправление” Комплексной программы развития образования г. Харькова на 2011–2015 гг., как одного из средств нравственного обновления общества.

Ключевые слова: патриотизм, героико-патриотическое воспитание, гражданское общество, национальное воспитание, ценностное отношение.

Demenko O. Heroic-patriotic Education of Schoolchildren as a way to moral-spiritual Renewal of Society

The article is devoted to the problems of youth's patriotic education as the basis of Ukrainian statehood's preservation. Educational technologies have been researched, which are oriented on education of a Ukrainian citizen-patriot in conditions of political and economical crisis and sharpening of interethnic contradictions. The author defines schoolchildren's national-patriotic education as an important component of general educational process at the modern stage of development of state. It has been pointed that result shall be acquiring by children and youth of experience of proper civil behavior, readiness to fulfil constitutional duties, inheritance of national spiritual achievements and formation of personality's features of citizen-patriot of Ukraine. Criteria of patriotism are as follows: love, loyalty and service to the Motherland, ensuring of wholeness and sovereignty of Ukraine, care for its

constant development on the way of democratic national revival, readiness to serve the state, to defend it; recognition of social and state interests' priority over personal ones. In the article it is stressed that only clearly worked out mechanisms of realization of programs and conceptions of patriotic education at governmental level; realization of systemic measures, oriented on civil education at all levels, can ensure achievement of the main target – formation of a new type of Ukrainian, who would act on the basis of national and European values: respect human rights, actively participate in social life, be ready to defend sovereignty and territorial wholeness of the state. On the basis of analysis of this problem's theoretical aspects practical questions of heroic-patriotic education of school children in Kharkov are solved through realization of municipal projects "I am a Kharkivite citizen" and "Pupils' self government"; on the basis of Complex program of development of education in Kharkiv for 2011–2015. Purpose, tasks and principles of educators' functioning in the course of the projects' realization have been characterized. Plans of work in this direction for the future have been determined.

Key words: *patriotism, heroic-patriotic education, civil society, national education, values attitude, civil participation, democratic governance.*